

Då gårdarna brann

Ur boken Vargatider på Stångenäset

Utgiven 1965 av Sven Rydstrand

Det var inte ovanligt med eldsvådor på Stångenäsets gårdar under gångna århundraden. Största orsaken till bränderna synes ha varit de torra och eldfångda halmtaken, som antändes av någon gnista från skorstenen. Vanligen ödelades då gårdarnas hus totalt, ty någon brandsläckningsanordning hade man inte.

Vid det ting som hölls med Stångenäs skiberie den 30 januari år 1661 på gården Broberg, gav förre fogden i Norrviken Påffwel Nielsson tillkänna, att en av hans underlydande bönder, Olluf Joensson på Broberg, ansågs vara vållande till den eldsvåda, som för en kort tid sedan hade övergått hela gården Broberg. Vid eldsvådan hade inte blott denne Ollufs hus utan även hans grannars alla hus blivit totalt nedbrända jämte mycket gods. Olluf Joensson var instämmd till tinget för att svara i saken. Han nekade dock till att han hade varit vållande till eldsolyckan. Den hade skett av våda, påstod han. Men några av hans grannar berättade, att elden hade uppkommit genom ett bösseskott, som Olluf avsköt. Dock menade de inte, att det skulle ha varit med vett och vilja, som han hade tänt på. Han fick ersätta sina grannar med 16 Daler silvermynt, och därvid blev parterna förlikta.

Inte ens länsmanen hade det så ordnat att han kunde skydda sina hus från ödeläggelse, då elden kom lös. Detta visades vid tinget på Broberg den 15 februari år 1664, då länsmanen på Stångenäs, Anders Torberndtsson, beklagade sig över den eldsvåda, som på allhelgonadagen år 1663 hade ödelagt alla husen och all egendom på hans innehavande gård Laxehaga (nuvarande Lassehaga) i Lyse socken. Tingsallmogen betygade därvid, att alla länsmannens framhus och därmed även stallen och mycket gods och husgeråd blev lågornas rov. Någon ersättning till länsmanen blev det dock inte tal om.

I slutet av 1600-talet började man dock att utbetala brandstod på Stångenäs enligt Kungl. Maj:ts förordning. Till en början utgick brandstodsbeloppet med 16 öre silvermynt från varje helgård och i förhållande därtill mindre belopp från smärre hemmansdelar. Första gången sådan utbetalning av brandstod namnes i Stångenäs härads domböcker är år 1692 vid en brand på Ingeröd i Bro socken.

Vid häradstinget år 1692 den 7 november framträdde nämligen inför rätten bönderna Göran Håkansson och Christopher Kielsson i Ingeröd och bekände under tårar att för tre veckor sedan kom en gnista ur deras skorsten och antände deras ladugård. I den svåra storm, som då rådde, kunde de inte hindra elden, utan alla deras lador med inneliggande hö och korn blev totalt lagda i aska. De hade inte kunnat bärga det allra ringaste utav sin egendom utan måste nu leva i stort armod. Rätten tog detta deras bedrövliga tillstånd i övervägande, och eftersom olyckan var dem övergången utan deras eget vållande, tilldömdes de en brandstod att utgå från varje gård med 16 öre.

Året därefter härjades gården Mellby i Bro av en svår brand. Protokollet från tinget i januari 1694 berättar följande:

"Pehr Bryngelsson i Mellby beklagar den svåra olycka, som femte dag jul honom övergick, i det att en oförmodelig vådeld kom lös i hans hus och all hans manhus i aska lade med största delen av hans fattiga förmåga samt fyra hans dragone munteringar. Söker att njuta därför

Hans Kungl. Maj:ts allernådigaste förunte brandstod av häradet. Skadan är större än varken han eller någon kan mäta. Rätten haver det tagit i övervägande, och befinnes denna olyckan uppkommit förmedelst en gnista, som kom utur kakelugnen och strax stack hela byggningen i eld, som nyligen var uppbyggd. Och ehuru skadan han lidit är mycket stor, så kan nämnden allmogen ej större brandstod pålägga på grund av dess armods skull än 20 öre av varje helgård så uti Lane som Stångenäs härader, dem allmogen äger till Pehr Bryngelsson betala. – Munteringarnas värdering kan inte av rätten ske, utan Pehr Bryngelsson får därom söka på vederbörlig ort och ställe."

Alla gårdshusen på frälsehemmanet Flat i Lyse socken brann ned vid en häftig eldsvåda i november år 1694, varom följande protokoll från tinget på Mellby den 25 januari 1695 berättar:

"Nämnden uppå frälsebonden Per Aslagsson i Flat begäran intygade, att förliden höst och dagen efter Alla Helgons dag kom en vådeeld lös om nattetid och avbrände alla hans mangårdshus, korn, säng- och gångekläder, kött och fläsk med annan hans husgeråd, som däruti var, jämte skatten, så att hans hustru och barn ej kommo undan utan i bara särken. Själv var han inte hemma utan på Bokenäs land. Kunnandes denna hans tagna skada mätas till det ringaste för femtio daler silvermynt."

Vid tinget på Mellby i juni år 1714 inkom för rätten bonden Jakob Nilsson i Stora Backa, Brastads socken, och gav beklagligen tillkänna, hurusom "den 4 april samma år något efter det att folket hade kommit hem från kyrkan på söndagseftermiddagen, hände den olyckan, att några eldgnistor, som kom från stugeskorstenen, for bort över ladutaket, som var täckt av halm. Gnistorna föll ned i halmen, och i den hårda stormen antändes taket. Och sedan utvidgades elden, så att den inte kunde dämpas, förrän bägge ladorna samt foderhuset, stall och fähus, hade brunnit ned. Jämväl sädesboden, som var av bräder, blev helt lagd i aska med all den däri förvarade spannmålen och fodersäden."

Jakob anhöll därför att utfå sin brandstod av häradet. Rätten prövade också skäligt att tilldela honom ersättning, ty nämndemännen på Stångenäs m.fl. intygade, att Jakob talade sant. Alla de nedbrunna husen och all den förlorade löseghenden värderades till 48 daler silvermynt, vilken summa skulle uttaxeras på häradets alla hemman, som var 220 stycken, med 8 öre silvermynt på varje. Beslutet skulle dock underställas "*baronen, generalen och guvernören Carl Gustaf Mörners nådiga approbation och gottfinnande*".

Åbon Oluf Nilsson på Brastads kronogård i Brastads socken klagade på vårtinget år 1722, att en "*olycklig wådeld*" hade hemsökt hans gård i januari månad samma år, varvid alla framhusen på hans halva kronogård i Brastad blev lagda i aska. Härigenom miste han hela munteringen samt all sin säd och allt vad han ägde av kläder och övrig löseghedom. Han begärde därför att erhålla brandstod av häradet. Nämndemännen Hans Jacobsson i Ryk och Joen Ericksson i Immestad hade också besiktigt, vad som återstod av den nedbrunna stugan med dess kammare samt fähuset med magasin och lott ovanpå, varjämte de meddelade en förteckning på det uppbrända. Rätten avgav följande resolution:

"Alldenstund ingen skog finnes på 2–3 mils avstånd härifrån, och som timret såväl som näver och annat tillbehör måste köpas dyrt nu och lång väg fraktas, ty blev denna skada på husen på det nogaste värderad till 90 daler silvermynt, belöpande sig uppå vart hemman till 18 öre silvermynt och på mindre hemmansdelar i proportion därtill, vilket rekommenderas Oluf Nilsson att hos herr landshövdingen söka."

Sommaren 1729 brann det på gården Finsbo i Lyse socken. Där om finns följande protokoll från tinget på Mellby den 12 november s. å.:

"För rätten angav beklagligen Hans Olufsson i Finsbo, hurusom den 31 aug, förl. beklagligen skall vara av en olycklig vådeld för honom uppbränt och i aska lagt en manbyggning, bestående av tvenne stugor med spisar och vind över till sädeslott med all dess egendom, som i stugorna fanns. Anhållandes nu till denna sin skadas något nära upprättande om brandstod av häraderna. Och som häradsrätten efter undersökning befann den olyckliga eldsvådan var timad av rätten våda, varmedelst efter hållen besiktning av den 8 september förl. hus äro avbrända till 103 daler, 16 öre smt, fann häradsrätten skäligt i följe av lag att tilldöma bemälde Hans Olufsson brandstod av häraderna, dock så att värdet utsattes vid besiktningen efter rättens överläggning till tvenne ryggåsstugor och ett visterhus med dess behör modereras och uppföres till 70 daler smt, som häraderna böra erlägga och belöper efter uträkning till 14 öre smt på vart helt hemman."

Vid vårtinget på Mellby den 28 maj år 1731 skrevs följande protokoll angående en timad eldsvåda i Lyse socken:

"För rätten framsteg bonden Erik Hansson i Hannevik på Stångenäs, och gav beklageligen tillkänna, hurusom på dess åboende halva kronorushållshemman Hannevik av olycklig vådeld onsdagen den 15 i denna månad en därstädes nyligen uppbyggd loftsbyggnad med bod och brygghus äro jämte dess egendom i aska lagt, begärandes därför för denna sin skadas något nära upprättande brandstod av häradet. Och som efter noga undersökning befanns, att samma vådeld är av våda timad, varmedelst efter skedd värdering den 21 maj hus äro avbrända till 92 daler silvermynts värde. Ty prövar häradsrätten, det bör Erik Hansson njuta brandstod av häraderna med 92 daler silvermynt i följa av Husesynsordningen, det häradsrätten ej billigen förvägra kan, kommandes samma brandstodssumma att tippa hemmanen repareras, varvid intet uteslutas får, varav brandstod utgöras bör. Blivandes dock detta högvälborne herr baron, general och landshövdingens gottfinnande underställt."

Vid samma ting fick häradsrätten även taga del av berättelsen om en annan svår eldsvåda, som natten emellan den 2 och 3 maj 1731 hade lagt den stora karaktärs- och sätesbyggnaden på löjtnantsbostället Åker i Bro socken i aska och totalt ruinerat innehavaren. Det var kaptenen Zackarias Kröningsverd, som just då innehade gården, och han hade nyligen uppfört den ståtliga och bekvämt inredda byggnaden, vilken beboddes av honom själv jämte hustru och barn. Inte blott denna huvudbyggnad utan även alla mindre gårdshus jämte all lösegendom blev dock nu lågornas rov. Alltsammans blev värderat till 5000 daler silvermynt, en ganska betydande förmögenhet på den tiden, då en ko endast var värd 5–6 daler.

Kapt. Kröningsverd berättade på tinget med tårar i ögonen om hur olyckan gått till och om hur han på några få timmars tid blev av med all sin egendom. Ingenting av hans tillhörigheter hade nämligen kunnat räddas, men han var givetvis glad över att han med sin familj klarade sig från att bli innebränd. Han hade helt nyligen med stort besvär och stora ekonomiska uppoffringar uppfört huset och äntligen fått det färdigt.

Vad som egentligen förorsakat elden, visste man dock inte, och det hade inte kunnat klarläggas. Hela familjen hade legat till sängs och de vaknade mitt i natten, kringvärda av eldslågor. I den starka storm, som då rådde, tog elden så hastigt fart, att när kaptenen och hans fru och barn väl kom ur sina sängar, kunde de ej taga sig ut genom dörrarna, utan de måste, iklädda endast sina tunna nattdräkter hoppa ut genom fönstren för att rädda sig. De blev dock illa rivna och sönderskurna på glasrutorna.